

Héjja Julianna Erika

**Mozaikok a Békés vármegyei csendbiztosok
1860–1880-as évekbeli történetéről¹**

A vármegyéknek legkésőbb a napóleoni háborúk idejére szembe kellett nézniük a rohamosan romló közbiztonság következményeivel és az Alföldre jellemző „betyárvilág” vadhajtsaival. A bűnözés nagymértékű elharapódzását az adóterhek megnövekedése, a szigorú katonaaállítási kötelezettség és az 1790-es évek elejének nagy éhínségei idézték elő.²

A közrendet biztosító pandúrintézmény nem volt egységesen szervezett országos őrtest, hanem ahány vármegye, annyiféle alakulat működött, sokszor igen eltérő fizetés és díjazás mellett. A pandúrsággal – mint vármegyei közbiztonsági testülettel – egyes vidékeken már a 17. században lehetett találkozni, de a nemesi közgyűlések többségében a 18. század folyamán rendelkeztek felállításáról. Arad vármegyében már 1741-ben említés történt a főcsendbiztos és négy járási csendbiztos alkotta csendbiztossági intézményről. Csanádban nem megyei rendszerben, hanem 1755-től községi fenntartásban antesignanusok adtak közbiztonsági őrseget. Komárom megyében a gyalogos és lovas pandúrok feletti parancsnoki teendőket az alispánnak alárendelt várnagy gyakorolta. Moson csak rendkívül későn, 1844-ben kapott engedélyt pandúróság felállítására, addig a közrendet a szolgabírák, községi előljárók, uradalmak, esetleg a megye területén elszállásolt katonaság irányításával garantálhatták.³

Békés vármegyében a közbátorság biztosítása a 18. században a megye hódoltság utáni újjászervezési sajátosságai miatt is speciális módon történt. Mivel a vármegye területének kétharmadát évtizedeken át ugyanaz a família – báró Harruckern János György, majd fia, Ferenc – birtokolta földesúrként, mint akiből a főispánok is kikerültek, a rendvédelem hosszú ideig vármegyei és uradalmi közös fenntartásban működött. A vármegye saját fizetéssel ellátott katonáiról az 1720-as évektől vannak adatok, létszámuk a kezdeti három főről fokozatosan emelkedett, 1739-ben már egy őrmester irányítása alatt 14-en szolgáltak. Ekkoriban a gyulai uradalom mintegy 40 katonát és tömlőchajdút foglalkoztatott, sőt, az önálló vármegyei börtön felépítéséig a megyei törvényszéken elítélt rabokat is az uradalom várban lévő tömlőcébe zárták el, oly módon, hogy a két megyei tömlőchajdú az uradalmi tömlőctartó parancsnoksága alá tartozott. Az uradalom és a vármegye a 18. század végéig közösen alkalmazta a kínzásokat végző és halálos ítéleteket végrehajtó hóhért is.⁴

A tolvajságok, bűnesetek megsokasodását látva, 1794-ben a Békés vármegyei nemesi közgyűlés a személy- és vagyonbiztonság megfelelőbb garantálására a megye két járásába egy-egy új csendbiztosi posztot létesített, az első főispán általi kinevezésekre 1795-ben került sor. A csendbiztosokat feljogosították a megyei közgyűléseken való megjelenésre,

¹ A XIII. Bihari Diéta O'sváth Pál és kora című konferenciáján (Berettyóújfalu, 2023. dec. 4.) elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Csapó 2007. 8–10.

³ Tisza 1925. 117–147.

⁴ Héjja 2009. 72–74., 80., 84.

1840-től kötelező jelleggel részt kellett venniük a vármegyei büntető törvényszéken, feltéve, ha távollétük nem veszélyeztette járásuk közbiztonságát. A bűnüldözést megyei szinten maga az alispán irányította, és a szolgabírák útján ellenőrizte a két csendbiztos és alárendelt katonáik munkáját. Ennek érdekében a csendőröknek lovaikkal, teljes felszerelésben évente szemlére kellett megjelenniük a megyeszékhelyen, Gyulán.

A csendbiztosok munkába állításával javult ugyan a közbiztonság Békés vármegyében, de a bűnözés továbbra is aggasztó méreteket öltött. 1822-től nádori felhatalmazással időről időre kihirdették a statáriumot, illetve alkalmanként a csabai és békési járás csendbiztosai egyesült erővel nyomoztak az elkövetők után, sőt, 1832-ben Békés, Csanád és Csongrád vármegyék rendfenntartó erői egy úgynevezett közös generalis persecutiót tartottak a puszták átfésülésére.⁵

A szabadságharc bukását követően az osztrák császári királyi csendőrség megszervezésével zsandáros, policájos idők köszöntöttek az országra. Az addig megyei keretek között működő csendbiztosokat és pandúrokat a helyi tapasztalatok átvétele érdekében először a csendőr szárnyparancsnokságok alá rendelték, majd kétes minőségük és az állandó hatásköri összeütközések miatt az intézményt 1851 szeptemberében feloszlatták. Tíz év múlva, az elnyomó hatalom eszközének és szimbólumának is tekintett csendőrség felszámolását követően a megyék jelentős részében 1861–1867-ben állították vissza a csendbiztososi rendszert, amely még néhány éven át, 1883. január 1-jével történt végleges megszüntetéséig működhetett.⁶

A Békés vármegyei csendbiztosok katonáikkal mindvégig sokrétű feladatot láttak el a hosszú 19. század során: gyakran megfordultak a pusztákon, a vásárokat is felkeresték, útlevél nélkül kóborló személyeket, koldusokat, vándorló mesterlegényeket, katonaszökevényeket, szökött rabokat kerítettek kézre, a gyűjtogatókra, pásztorokra különös figyelemmel voltak. Az utazók számára biztonságot, védelmet nyújtottak. Telente a kedvezőtlen időjárás, a nagy hó akadályozta a puszták megközelítését, ilyenkor fokozottan az országutakon járőröztek. A biztosok gondot viseltek a pusztára hajtott állatállomány egészségi állapotára is, ha betegsége, marhavészre utaló jelet tapasztaltak, beszámoltak felőle. 1831-ben a kolerajárvány idején a kordonállítás körül is feladatot kaptak. Ellenőrizték a kocsmákat, megvizsgálták az ott használt mértékegységeket.⁷ A modernizálódó társadalom kibővítette ugyan feladataikat és változtatott munkafeltételeiken, de a közrend biztosítása a 18–19. században jellemzően változatlan kihívások elé állította a csendbiztosokat. A vasút elterjedésével új bűnelkövetők jelentek ugyan meg a közlekedést veszélyeztető sínrongálók, vonatrablók személyében, de a vonatnak köszönhetően már a csendbiztosok sem csak lóháton eredhettek a bűnözők nyomába, a táviró segítségével pedig gyorsabbá vált a rendvédelmi szervek közötti kommunikáció.⁸

A csendbiztososi posztra jelentkezők közül előnyt élveztek a katonaviselt, nyelveket beszélő, Békés megyében érdemeket szerzett családból származó, fiatal, erős, jó testfelépítésű jelöltek.⁹ Az 1848 előtt szolgáló csendbiztosok közül Dobsa Sándor, Kunos István, Nyéky János halálukig viselték posztjukat, egyesek tisztviselővé léphettek elő (mint Kazay Mihály, Virágos Sándor), vagy birtokaik irányítására gazdálkodni vonultak vissza, többek

⁵ Héjja 2009. 69–71.

⁶ Deák 2015.; Csapó 2007. 10–12.

⁷ Héjja 2009. 71.

⁸ O'sváth 2010. 287.

⁹ Héjja 2009. 69–71.

pályafutása viszont sikkasztás, hivatali hatalommal való visszaélés miatt méltatlan véget ért. Utóbbiak közé tartozott az egyik, kegyetlenkedéssel és megvesztegetéssel többször megvádolt csabai járási csendbiztos, Andrásy Ignác is, akinek emlékét Szűcs Sándor még 80–100 év távlatából, a 20. század első felében adathozta, sajnos nem a jó oldaláról. Paraszti visszaemlékezők szerint Orosháza környékén a legrosszabb kívánságnak számított, ha valakinek azt mondták: „Náci rugdostassa veled a csillagot”. Andrásy Ignác választási módszerét ugyanis „Náci csillagának” nevezték, ami abból állt, hogy a deresre szíjazott meztelen rab lábujjai közé szurkozott vásznat csavart, amit meggyújtott, majd utasította pandúrját, hogy mindezen felül ütlegelje is a betyárt.¹⁰ Andrásynak az 1860-as években újjászerveződő megyei csendbiztos szervezeten már nem jutott hely, 1848-ban még nemzetőrnek állt, majd uradalmi gazdatiszt, tekintélyes földhaszonbérlettel. 1882-ben a Békés vármegyei kórház gondnokaként fejezte be életét.¹¹

Akárcsak Andrásynak, úgy az 1860-as évektől kinevezett Békés vármegyei csendbiztosoknak is meghatározó életélménye volt a forradalom és szabadságharc fegyveres szolgálata. Omaszta Ferdinánd (1823–1883) orosházi járási csendbiztos mérnöki tanulmányai befejezése után, 25 évesen, 1848 októberében állt be a Károlyi huszárezredhez. Részt vett több ütközetben, Világos után besorozták a császári 49. gyalogezredbe, ahonnan 1859-ben őrmesterként szerelt le. 1860-ban Békés vármegyei úti és vízi biztosnak választották meg, csendbiztos kinevezést 1866-ban kapott.¹² O'sváth Pál több rendvédelmi tárgyú írásában ugyancsak kiemelte, hogy az 1848/1849-es honvédtisztek közül országszerte milyen sokan szolgáltak a megyei csendbiztos pályán. Gyakran idézte személyes példáját is. Ő maga 1859-ben kapott felkérést a Bihar vármegyében már korábban visszaállított pandúrság irányítására. Saját bevallása szerint nemcsak hivatástudatból fogadta el a polgárország parancsnoki posztját, hanem azért is, mert úgy érezte, ezen a pályán a haza „belelleneivel” szemben megint honvéd lehetett.¹³

A Békés vármegyét az 1860–1870-es években szolgáló csendbiztosok között rendkívül nagy volt a fluktuáció, gyakorinak számított a lemondás vagy akár a felmentés miatti személycseré, halálukig mindössze ketten maradtak állásban. A csendbiztos intézmény megszűnésekor, 1882-ben a megye hét járásában szolgálatban állók közül ketten választottak rendvédelmi pályát, Kálló Antal máramaroszi csendőrfőhadnagy, báró Drechsel Alajos (1840–1896) városi rendőrkapitány, majd községi rendőrbiztos lett. Hárman közigazgatási területen keresték boldogulásukat: Bakay Sándor (1848–1906) mint szarvasi városi jegyző, Vitályos Béla (1849–1896) községi adóvégrehajtóként, illetve Foltényi Imre (1825–1887) mint bánsági állatvizsgáló biztos. Ketten 1882 után is Békés vármegyétől húztak fizetést: Vertán Józsefet (1835–1903) még tíz éven át, haláláig békési járási útbiztosként foglalkoztatták, a változások idején 54 éves Sztraka György (1828–1906) pedig a csabai járás főszolgabírájává lépett elő, és innen vonult nyugállományba 1903-ban.

Sztraka György személye kikerülhetetlen, ha a közbiztonságtörténet szempontjából vizsgáljuk Békés vármegye múltját, sőt, ezen a szakterületen országos szinten is számításba vették véleményét. Sztraka 1828-ban Békéscsabán, evangélikus tanítócsaládba született. Pomológusként és zoológusként országos hírnevet szerzett apja, Sztraka Károly

¹⁰ Szűcs 1969. 90–91.

¹¹ Héjja 2009. 208–209.

¹² Bona 2009. 353–354.

¹³ O'sváth 2010. 65., 165–166.

közgazdasági téren korát meghaladó eszméket hirdetett, erőfeszítéseit koronás ezüst érdemkereszttel ismerték el. Fiát gondosan taníttatta, Sztraka György ennek megfelelően az elemi szülővárosában, a gimnáziumot Szarvason végezte, jogi tanulmányait az eperjesi kollégiumban folytatta. Az 58. zászlóalj önkénteseként részt vett a szabadságharcban, főhadnagyi rangig jutott. A bukás után, a neoabszolutizmus idején a passzivitás mellett döntött, és 1860-ig birtokain gazdálkodott, majd megkapta első csendbiztosi kinevezését a szarvasi járásba, ahol rövid ideig, 1862-ig maradt állásban. 1862 és 1867 között bérleményein ismét a gazdálkodást választotta, mígnem az alkotmányos idők beköszöntével, 1867-től megszakítás nélkül Békés vármegyét szolgálta 1903. évi nyugdíjazásáig. 1867-től 1881-ig csabai járási csendbiztos volt, ezzel egyidejűleg, 1877-től az akkor újonnan létesített vármegyei főcsendbiztosi poszt első és egyetlen viselője lett.¹⁴ Békés vármegye törvényhatósága 1877-ben a rendvédelem újjászervezését a közbiztonsági személyzet létszámcsökkentésével kapcsolta egybe. A takarékoság elvét követve, a személy- és vagyonbiztonság veszélyeztetése nélkül elégségesnek találták az addigi 24 gyalogos és 24 lovas csendlegény helyett 30 lovas csendőr alkalmazását, mert a főcsendbiztosi állás rendszerezésétől a közrendészet körébe tartozó ügyek egyöntetűbb és éppen ezért nemcsak gyorsabb, de kevesebb segédkezéssel is járó ellátását remélték. A főcsendbiztos közvetlen irányítása alá – a hetedik, új gyomai járás megszervezésével egyidejűleg – 1877-től hét járási csendbiztos tartozott. A csendlegénység két fegyverneme helyett a megye talajviszonyaira tekintettel csak a lovasságot tartották meg. Bár a törvényhatósági bizottság mérlegelte a gyalogrendőrség mellett felhozott indokokat is (a gyalogos rendőr a zárt és kerített helyeket inkább megközelíthette, egymaga ellátása kevesebb időt és utánjárást igényelt, mint a lovasé), de arra jutottak, hogy ezek a szempontok kevésbé érvényesülnek Békés megye síkvidékén, ahol a megkerülések, bujkálások helyett inkább a gyors közbelépés szükséges.¹⁵ Jó irányba mutatott a községi rendőrség szervezése (1871. évi XVIII. tc. 22. §) is, amely jelentékeny mértékben csökkentette a megyei rendőrség teendőit.¹⁶

Sztraka Györgyöt, a bűnüldözés terén megmutatkozó tehetségét látva, 1870-ben külön kormányfelhatalmazással gróf Ráday Gedeon mellett a szegedi kormánybiztosságnál az egész Alföldre kiterjedőleg a bűnügyek felderítésével bízták meg. A betyárok fosztogatásainak kitett alföldi közbiztonság helyreállítása körül végzett szolgálata elismeréséül 1872-ben koronás arany érdemkereszttel tüntették ki. Pályája delelőjén, 1904-ben a közszolgálat terén szerzett érdemeiért a Ferenc József-rend lovagkeresztjét is átvehette.¹⁷

Sztraka György nevét jól ismerték csendbiztos körökben mindenfelé. Az 1869 nyarán indított, újszerű rendészeti kérdésekkel foglalkozó Közbiztonság című szaklapnak kezdetől fogva nemcsak lelkes olvasója, hanem szakmai vitákba aktívan bekapcsolódó cikkírói közé is tartozott.¹⁸ Vitára, építő jellegű együtt gondolkodásra nagy szükség volt. A

¹⁴ MNL BéVL IV.401.a. 22/1904.; MNL BéVL IV.401.b. 1679/1903.; MNL BéVL IV.425. 29. tétel.

¹⁵ MNL BéVL IV.402.a. 335/1877., 341–343/1877., 346/1877., 366/1877., 185/1878.

¹⁶ MNL BéVL V.334.b. 114/1879.; MNL BéVL IV.423. II. 64.

¹⁷ MNL BéVL IV.401.a. 22/1904; MNL BéVL IV.401.b. 1679/1903.; MNL BéVL IV.425. 29. tétel.

¹⁸ A Közbiztonság szerkesztőjéhez Békéscsabáról 1869. aug. 17-én keltezett levelében Sztraka üdvözölte a szakközlöny első számát, és közölte azt is, hogy ő egy ilyen jellegű lap megjelentetését már Ráday Gedeonnál szorgalmazta. 1869. szept. 5-i nyílt levelében a csendbiztosok szakmai kérdések iránti érdeklensége miatt panaszkodott, egyúttal előfizetésre, illetve előfizetők toborzására buzdított. Régóta szolgálatban álló kartársait tapasztalataik megosztására, publikálásra ösztönözte. Sztraka György főként nevezetesebb rablások eseteirását várta csendbiztos társaitól a felderítés és a nyomra vezetés szempontjából, de a vármegyénként, járásonként használt tolvajutak, folyami gázlok vagy éppen a tolvajok összeköttetési hálózatának ismertetését is hasznosnak vélte. Közbiztonság, 1. félév (1869. aug. 22.) 2. sz., 1. félév (1869. szept. 12.) 5. sz. 20.

dualizmus korának első közigazgatási reformjait látva, a közigazgatás és igazságszolgáltatás különválasztása, a köztörvényhatóságok, majd a községek rendezéséről szóló törvények elfogadása után többen úgy vélték, hogy a megyerendezéssel egy időpontban jó alkalom kínálkozik a municipális rendőrség megjavítására is. Abban mindenki egyetértett, hogy a jó rendőrség fegyelmezett, rendezett és pontos, gyors reakálás jellemzi.¹⁹ A szervezeti kereteket illetően viszont már korántsem volt egységes álláspont. Csepy Pál Győr megyei csendbiztos az országos, katonai rendszerű, laktanyákra épülő rendvédelem mellett tette le a voksot. Sztraka György országosan, de polgári keretek között megszervezett rendőrséget látott volna szívesen, amely a titkosrendőrséget sem nélkülözi és egyúttal a börtönviszonyokat is korszerűsíti. O'sváth Pál Biharból egyik megoldással sem értett egyet, szerinte szigorúan vármegyei keretek között kellett volna az elodázhatatlan modernizációt és szervezeti átalakítást elvégezni.²⁰ Sztraka György a Csepy-féle javaslattal azért sem értett egyet, mert az a csendőrt – az ellentmondást nem tűrő fegyelmet, vak engedelmisséget, szigorú rendet követő katonához hasonlóan – önálló gondolkodástól megfosztott lényre degradálta és egyszerű gépként elmélkedett róla.²¹

Sztraka a Békés vármegyei rendőrség újjászervezése kérdésében a helyi lapokban is szót emelt. 1877-ben egy mielőbbi civilizált fejlődést sürgető tárcacikkre²² reagálva hatrészes írásban foglalta össze a megyei rendvédelem aktuális helyzetét és fejlesztési lehetőségeit, benne a megyei főcsembiztosi poszt rendszeresítését szorgalmazva.²³

Az ország egyes vidékein, főként Aradban, Békésben és Csanádban előforduló felelős örök intézményét Sztraka György roppant károsnak tartotta, ezért – hivatalos beadványaiban éppúgy, mint hírlapi cikkeiben – élesen kikelt ellene. A Bach-korszakban kialakult, helyenként később is tovább élő rendszer lényege az volt, hogy az egyes községi előljáróságok a saját helységhatáraikra felügyelő felelős öröket fogadtak fel, díjazásukat birtokarány szerint a lakosságra vetették ki. A befizetett összeg év végéig együtt maradt, az év során történt lopásokat alku szerint, rendszerint felesben, kifizették a károsultnak, a fennmaradó summa pedig az öré lett. Az őrségre vállalkozók voltak a főtolvajok, ezért garantálhatták, hogy a felügyeletükre bízott területen lopáskár nem fordul elő, ellenben idegen községekben szabadon rabolhattak, annál is inkább, mert szerződésük értelmében a községhatár őrzésének ürügye alatt éjjel-nappal lóval, fegyverrel barangolhattak, lesve a kínálkozó alkalmat.²⁴ Sztraka György egymással alá-fölérendeltségi viszonyban lévő kerületi, megyei, járási rendőrséget vizionált, ahol a járásokból hetente jelentést kell küldeni a megyei biztosnak, aki mindebből havi összesítést készít a kerületi biztos felé. A jelentéstételi kötelezettség előírásakor minden bizonnyal a Békés vármegyében hosszú ideje meglévő gyakorlatot kívánta országos szintre emelni. Békésben ugyanis már 1813-ban utasították a csendbiztosokat, hogy 15 naponta jelentést tegyenek maguk és csendlegé-

¹⁹ O'sváth 2010. 368–369., 375., 377., 406.; R–y 1864.

²⁰ Vécsey 1937. 415–416.; Abonyi 2016. 157–163.; Ernyes 2020. 44–45.; O'sváth 2010. 53.

²¹ Sztraka 1869. 53–54.

²² „Mindenesetre itt volna már az idő, hogy megyénk területén legalább fokossal felfegyverkezett, kétnyelvű korbáccsal ellátott és bőrnadrágos hajduk, pandurok, perzsekutorok ne legyenek”. N–d. 1877. 2.

²³ Sztraka 1877.

²⁴ MNL BéVL IV.402.b. 151/1880.; Sztraka 1870. 23–24. A felelős őrség Szarvason is működött. MNL BéVL IV.252.b. 2004/1866. Szerető Imre földműves Gyomán is szívesen látta volna a mások által megkritizált rendszert. A Hon, 7. (1869) 249. 1869. okt. 29. (estű kiad.) 2.

nyek elfoglaltságáról, a közbiztonság aktuális helyzetéről a szolgabíráknak, akik a beadványokat időről időre továbbították az alispánnak.²⁵ 1878 és 1880 között Sztraka György – immár mint Békés vármegye főcsendbiztosa – nyomtatványokon várt őrjáratí íveket és havi tevékenységkimutatást alárendelt járási közegeitől a kihágásokról, nyomozásokról, letartóztatásokról.²⁶ Az „irodai munka” O’sváth Pál gyakorlata szerint sem volt elmellőzhető. Szerinte minden csendbiztosnak vezetnie kellett iktatókönyvet, levelezési jegyzőkönyvet, utazási naplót, panaszkönyvet. Nyilván kellett tartaniuk a napi parancsokat, a gyanús egyéneket és a gazdátlan, igazolatlan eredetű jószágokat, ingóságokat, továbbá jegyzőkönyvezniük kellett a bejelentett vagy letartóztatott bűnösöket is.²⁷

Sztraka György cikkeiben több alkalommal kifejtette, hogy egységes szolgálati ügyrend és ellenőrzési felügyelet hiányában a megyei rendvédelem helyzete tisztán a járási csendbiztosok egyéni tehetségétől, jellemétől függ. Ha az illető becsületes, szorgalmas, lelkiismeretes, akkor fennakadás nélkül, jól mennek a dolgok, ellenben a hanyag, netalán a tolvajokkal lepaktáló csendbiztos járásában a személy- és vagyonszolgálat nem garantálható. Sztraka kendőzetlenül beszélt a pandúrvircsaftról is, amit onnan eredeztetett, hogy a megyékben sokszor olyan embereket neveztek ki csendbiztosnak, akik erre egyszerűen alkalmatlanok voltak. Így a megyei, járási rendőrségek vezetői és a tolvajok, rablók kéz kezet mos alapon dolgoztak össze. A pandúrok ezt látva a csendbiztosokat nem becsülték, és maguk is ezt tették, kegyetlenkedtek és zsaroltak szolgálatuk során. Másrészt a csendbiztos állás nélkülözötte a megkívánható tekintélyt, az emberek nem bíztak bennük, ráadásul senki sem ellenőrizte őket. Mindez végül oda vezetett, hogy rengeteg büntény maradt büntetlenül.²⁸

Sztraka Békés vármegyei bajtársai között szinte egy sem akad, akivel szemben ne indult volna fegyelmi eljárás. A vizsgálati dokumentumokból sokszor marcona, goromba, öntörvényű, indulattól túlfűtött férfiúk képe rajzolódik ki előttünk. Legtöbbször hanyagság, megvesztegetés, sikkasztás és a gyanúsítottak kegyetlen bántalmazása volt az ellenük feladott vád.²⁹ Degré Adolf csabai csendbiztoson 1866-ban egy tehénlopással vádolt gyanúsított éheztetését kérték számon, akinek ráadásul reszelt tormát is tetetett a nyakára. Ugyanebben az évben egy lopás gyanújába keveredett 13–14 éves forma beteges, árva cselédlány vallatásának a körülményeit kellett tisztáznia. A vizsgálat során Degré maga ismerte el „megvágatással” kapcsolatos fenyegetődzéseit, 48 órai elzárásra adott utasítását, de leírta azt is, milyen hatást remélt a lány szeme láttára beáztatott virgácsoktól.³⁰

Találni olyan Békés vármegyei csendbiztosokat is, akiket életvitelük, züllöttségük, becsületsértő magatartásuk miatt intettek meg feljebbvalóik. Az orosházi járás csendbiztosától, Omaszta Nándortól (1823–1883) egy, a férjétől megszökött asszonnyal folytatott szerelmi viszony feladását várták azzal, hogy „a közérkölség szempontjából hatóságilag meg nem engedhető, miszerint oly közszolgálatban álló egyén, kinek állásánál fogva éppen tisztí kötelessége a vallás, erkölcsiség és fedhetlen magányélet követelményeiben jó példát adólag haladni, ezen magasabb szempontok megvetésével a kérdésben forgó kétes életű nővel egy fedél alatt élni”.³¹ Sorozatos botlásai

²⁵ Héjja 2009. 70–71., 91.

²⁶ MNL BéVL IV.449. sz. n./1878 és passim.

²⁷ O’sváth 2010. 92–98.

²⁸ Sztraka 1869.; Abonyi 2016. 159–160.

²⁹ MNL BéVL IV.252.b. 16/1866., 1040/1866.; MNL BéVL IV.254.b. 1008/1868., 6/1869., 88/1870.; MNL BéVL IV.402.a. 546/1874., 162/1879 (V. 9. pont), 2/1880 (V. 9. c. pont).

³⁰ MNL BéVL IV.252.a. 29/1866.; MNL BéVL IV. 252.b. 2148/1866.

³¹ MNL BéVL IV.252.a. 376/1866.

és nem mellesleg túlzásba vitt alkoholfogyasztása miatt a már említett Degré Adolfnak az állásvesztéssel is szembe kellett néznie. A közvélekedés a tisztviselői tekintélyén esett csorbát összegegyeztetetlennek tartotta csendbiztosi posztjával: „*megfelekedezve hivatalos állásával szükségképpen egybekötendő azon önbecsülésről, mely nélkül általában nem, de különösen az ő hivatásával egybekötött rend, s a polgárok vagyón- és személybiztosítása feletti örökös nem sikeresíthető, rendetlen életmódja s különösen a legalsóbb néposztálybelieknél is nem tűrhető s szennyet vető borozása által oly ferde állásba helyeztetik, miszerint azt mind tisztviselőtársai, de különösen a rossz példát csakhamar követő nép érdekében tűrni nem lehet, s nem szabad annál kevésbé, minthogy különben annak hivatalos eljárása bármily kifogástalan lenne is, tápanyagot nyerne a rakoncátlanok bujtogatása s aláásatnék azon tisztelet, melyet kell, hogy a nép előljárói iránt viseltesék*”.³²

A szeghalmi járás 1860–1870-es években működő csendbiztosa, Simay János (1815–1881) közel húsz évig viselte posztját, már életében legendák övezték alakját. A Sárrét betyárvilágát megidéző néprajzi gyűjtésében Szűcs Sándor adatközlőinek köszönhetően még két emberöltővel Simay halála után is több fejezetet szentelhetett személyének. Akár egy népmesei hős, álruhát öltött. Úgy átváltoztatta magát, hogy pandúrjai se ismertek rá. Mint egy kóborló vén kondás, nyakába vette a határt, rótta a dűlőutakat, szóra bírta az embereket, mert az volt az elve, így okul a csendbiztos. A visszaemlékezők se vonták kétségbe Simay tehetségét, sokszor bravúros nyomozásait. Ismerte a gyanús alakokat, a tolvajok rejtektűjtait, olvasott a betyárok útszéli jelzéseiből, amelyeket száz csendbiztos se vett volna észre. Beszéltek, hogy egy-egy bonyolultabb bűneset szálainak kibogozására többször segítségül hívták Szeghalomról Biharba, a Hajdúságba vagy a Kiskun-ságba is.³³ Nem a szájhagyomány őrizte meg, hanem tényként kezelendő, hogy a bűnüldözésben és a kötelességmulasztó rendőri közegek megbüntetésében kérlelhetetlen Ráday Gedeon is elégedett volt Simay János tevékenységével, az őt királyi biztosként leghatásosabban támogató alföldi csendbiztosok között Sztraka Györggyel együtt Simayt is kitüntetésre javasolta.³⁴ Másfelől viszont levéltári dokumentumok igazolják azt is, hogy feljelentés történt Simay János ellen tolvajok önkényes szabadon bocsátása miatt.³⁵ 1868-ban pedig nagy port kavart Kertmegi Jánosné szalontai asszonynak közvetlenül az igazságügy-miniszterhez intézett panasz, amelyben lopással vádolt és fogva tartott férje verését, éheztetését, kínzását kérte számon Simay csendbiztoson.³⁶ 1879-ben Simay – saját bevallása szerint – bikacsokkal hármat vágott egy lopással gyanúsított 14 éves fiúra, aki könnyebb testi sérülést és súlyos következményekkel fenyegető epileptikus rohamokat szenvedett el.³⁷

A Simay János alakja köré font gazdag mondakör kialakulásában minden bizonnyal szerepet játszott a csendbiztos hallatlanul nagy vagyona is. Bár 1838-ban egy tehetős gazdálányt vett feleségül, a népszáj mégis úgy tartotta, csakis a hivatala adta lehetőségekből kovácsolt anyagi hasznot magának. A Szűcs Sándor-féle betyárfolklorban „fantáziás” emberként emlegették Simayt. Kifogyhatatlan fantáziáját mi sem mutatta jobban, mint az állítólagos faködmön, amit a kihallgatás és vallatás eredményesebbé tétele érdekében egy szeghalmi asztalossal eszkábáltatott. A két vastag tölgyfadeszkából álló ködmönt kétoldalt a rab hátára és mellére erősítették, amit egy-egy nagy facsavarral mindig összéb-

³² MNL BéVL IV.252.a. 34/1866.

³³ Szűcs 2004. 23–24.; Szűcs 1969. 89–90., 94–106.

³⁴ Szűcs 1969. 90.; MNL BéVL IV.402.a. 496/1872.

³⁵ MNL BéVL IV.402.a. 696/1873.

³⁶ MNL BéVL IV.254.b. 311/1868.

³⁷ Békésmegyei Közlöny, 7. (1880) 57. 1880. márc. 23. 3.

összebb szorítottak. Minden csavarintást pénzzel meg lehetett váltani. Aki pedig előre kisímított az asztalra egy széles bankót, azt be se öltöztették.³⁸ Simayt egyik Szeghalomról Debrecenbe szakadt földije, Gyökössy Endre 1901-ben megjelent hírlapi tárcájában valóságos rablógyilkosként jellemezte. A cikkíró öreg sárréti emberektől hallotta, hogy Simay a pénzes idegeneket és kupecokat befogta, meggyilkolta, kirabolta, csontjaikat pincéjében elásatta, hiszen ki mertte volna őt, a csendbiztost gyanúsítani!³⁹

A sokszor, sokak által vitatott eredetű, mesébe illő vagyon mindenesetre valóságosan létezett. Simay János feleségével, Nagy Máriával (1818–1881) együtt végrendeletében nagyobb összeget hagyott egy szeghalmi községi óvoda építésére és a kántor javadalmazására. Hagyatékukból kitelt egy-egy ottani kórház- és szegényalapítvány és iskolai ösztöndíjalap is. Ugyancsak támogatták Vésztő, Füzesgyarmat, Körösladány iskoláit. Simay egykori alma materéről, a debreceni református kollégiumról se feledkezett meg, az intézmény 25 ezer forintot köszönhetett neki.⁴⁰

Simay János 1881-ben halt meg, abban az esztendőben, amikor az 1881. évi III. tc. életre hívta a magyar királyi csendőrséget. Az új közbiztonsági alakulatban sem a literátus műveltségű, emberségéről sokat emlegetett O'sváth Pál, sem békéscsabai kollégája, Sztraka György nem szolgált tovább. Csendbiztostársaik és beosztott csendlegényeik választhattak, másik élethivatás után néznek vagy átlépnek az új testületbe.⁴¹ Az ő történetük azonban már más lapra tartozik.

³⁸ Szűcs 1969. 89.

³⁹ Gyökössy 1901. 3–4.

⁴⁰ MNL BÉVL IV.428. 78. tétel.; Értesítő 1886. 53–56.

⁴¹ MNL BÉVL IV.436.b. 643/1881.; Csapó 1997.

Julianna Erika Héjja

Mosaics from the History of the County Police Commissioners of Békés County in the 1860s–1880s

By the time of the Napoleonic Wars at the latest, the counties had to face the consequences of rapidly deteriorating public security and the raids typical of the “bandit world” prevalent in the Great Hungarian Plain. The significant increase in crime was caused by the increase in taxes, the strict military recruitment obligations, and the great famines of the early 1790s. The ‘pandur’ system, which ensured public order, was not a uniformly organized national guard but rather a variety of formations operated in each county, often with very different salaries and rewards. The ‘pandur’ system, as a county public security body, could be encountered in some regions as early as the 17th century, but most noble assemblies ordered its establishment during the 18th century.

Források

MNL Magyar Nemzeti Levéltár

BéVL Békés Vármegyei Levéltára

IV.252.a.	Békés vármegye főispánjának iratai. Elnöki iratok
IV.252.b.	Békés vármegye főispánjának iratai. Általános iratok
IV.254.b.	Békés Vármegye Bizottmányának iratai. Közgyűlési iratok
IV.401.a.	Békés vármegye főispánjának iratai. Bizalmas iratok
IV.401.b.	Békés vármegye főispánjának iratai. Általános iratok
IV.402.a.	Békés Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek
IV.402.b.	Békés Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Közgyűlési iratok
IV.423.	Békés vármegye megyei és községi szabályrendeleteinek gyűjteménye
IV.425.	Békés vármegye központi és járási tisztviselőinek törzskönyvi lapjai
IV.428.	Békés vármegyei alapítványok iratai
IV.436.	A Mezőkovácsházi járás főszolgabírájának (1945-től főjegyzőjének) iratai. Általános iratok
IV.449.	Békés vármegye főcsendbiztosának iratai
V.334.b.	Szarvas Nagyközség iratai. Közigazgatási iratok

Nyomtatott források

Értesítő 1886.	Értesítő a reformátusok debreczeni főiskolájában a tanítóképezdéről és az elemi iskolákról az 1885–86. iskolai évről. Szerk.: Joó István. Debrecen, 1886.

Szakirodalom

Abonyi 2016.	Abonyi Magdolna: A magyar rendőri szaksajtó kezdetei: a Közbiztonság. Magyar Rendészet, 16. (2016) 6. sz. 155–168.

- Bona 2009. Bona Gábor: Pápai diákok a '48-as honvédsereg tisztikarában. *Acta Papensia*, 9. (2009) 1–4. sz. 267–380.
- Csapó 1997. Csapó Csaba: A századvég csendőrőrszei. *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 2. sz. 219–235.
- Csapó 2007. Csapó Csaba: Ráday Gedeon és a szegedi királyi biztosság. A „betyárvilág” felszámolása. [Pécs], 2007.
- Deák 2015. Deák Ágnes: „Zsandáros és policzájós idők”. *Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*. Bp., 2015.
- Ernyes 2020. Ernyes Mihály: A fővárosi rendőrség és a m. kir. rendőrség, valamint a magyar rendőrség története a kezdektől napjainkig. Bp., 2020.
- Gyökössy 1901. Gyökössy Endre: Apró históriák. *Debreceni Főiskolai Lapok*, 43. (1901) 9–10. sz. 1901. jún. 26. 2–4.
- Héjja 2009. Héjja Julianna Erika: Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája, 1715–1848. Gyula, 2009.
- N–d 1877. N–d.: Mikép volna megyei rendőrségünk szervezendő, hogy céljának megfeleljen? *Békésmegyei Közlöny*, 4. (1877) 2. sz. 1877. jan. 7. 2.
- O'sváth 2010. O'sváth Pál: „Pandúrkorom emlékei”... és egyéb írások. Vál., kiadásra előkészítette, a bev. tanulmányt és a jegyz. írta Seres István. Bp., 2010.
- R–y 1864. R–y: Curiosumok törvénykezésünk teréről. A csendbiztosok mint birói személyek. I–IV. *Sürgöny*, 4. (1864) 199. sz. 1864. szept. 1.; 4. (1864) 200. sz. 1864. szept. 2.; 4. (1864) 201. sz. 1864. szept. 3.; 4. (1864) 202. sz. 1864. szept. 4.
- Sztraka 1869. Sztraka György: Pár szó a tervezett rendészet szervezésére vonatkozólag. I–III. *Közrendészet*, 1. félév (1869) 14. sz. 1869. nov. 15. 53–54.; 1. félév (1869) 15. sz. 1869. nov. 21. 57.; 1. félév (1869) 16. sz. 1869. nov. 28. 61–62.
- Sztraka 1870. Sztraka György: Felelős örök mint rendőrök. *Közrendészet*, 2. félév (1870) 6. sz. 1870. febr. 6. 23–24.
- Sztraka 1877. Sztraka Gy[örgy]: Megyénk rendőrsége ügyében. [I–VI.] *Békésmegyei Közlöny*, 4. (1877) 8. sz. 1877. jan. 28. 1.; 4. (1877) 9. sz. 1877. febr. 1. 1–2.; 4. (1877) 10. sz. 1877. febr. 4. 1–2.; 4. (1877) 11. sz. 1877. febr. 8. 2.; 4. (1877) 12. sz. 1877. febr. 11. 1–2.; 4. (1877) 13. sz. 1877. febr. 15. 1–2.
- Szűcs 1969. Szűcs Sándor: Betyárok, pandúrok, és egyéb régi híreségek. Bp., 1969.

- Szűcs 2004. Szűcs Sándor feljegyzéseiből. Sárhajó, 4. (2004) 1. sz. 20–24.
- Tisza 1925. Tisza Miksa: Magyarország rendőrségének története. 2. bőv. kiad. Pécs, 1925.
- Vécsey 1937. Vécsey Leó: Hatvannyolc esztendő előtti tervek a magyar országos rendőrség szervezésére. Magyar Rendőr, 4. (1937) 18. sz. 415–416.